

III. Учасники економічних відносин в умовах євроінтеграції

Вікторія Резнікова

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
завідувачка кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
Researcher ID: O-4799-2018
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0149-0710>
reznikova.vv78@gmail.com

Валентин Щербина

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України,
професор кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4221-0965>
vsshcherbyna@ukr.net

УДК 346.2

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Досліджуються проблеми і перспективи удосконалення правового становища фермерських господарств у контексті євроінтеграційного поступу України. Висвітлюється досвід країн ЄС (Німеччини, Франції, Польщі, Італії, Нідерландів) щодо правового регулювання діяльності фермерських господарств. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства, адаптації його до стандартів ЄС. Запропоноване авторське визначення поняття фермерського господарства, адаптоване до стандартів та практики ЄС з урахуванням положень Регламентів ЄС та національного контексту України. Розкрито особливості та тенденції розвитку наднаціонального регулювання фермерських господарств у праві ЄС, що формується в межах Спільної аграрної політики ЄС та охоплює комплекс нормативно-правових актів, спрямованих на організацію сільськогосподарської діяльності, забезпечення сталого розвитку сільських територій та підтримку фермерських господарств як ключових суб'єктів аграрного сектору.

Розкрито суть, зміст і можливі шляхи розв'язання проблем, що стосуються правової природи відносин, які складаються між членами фермерського господарства, порядку управління фермерським господарством, правового режиму його майна, майнової відповідальності тощо, а також розроблено пропозиції до чинного законодавства, спрямовані на усунення недоліків чинного Закону України “Про фермерське господарство”.

Особливу увагу приділено дослідженню проблем правового становища фермерських господарств в Україні як унікальної форми підприємницької діяльності громадян, яка, маючи статус юридичної особи, відрізняється від інших організаційно-правових форм юридичних осіб, передбачених Цивільним кодексом України та іншими актами законодавства. Розглянуто питання щодо правової природи відносин, які складаються між членами фермерського господарства, порядку управління фермерським господарством, правового режиму його майна, майнової відповідальності фермерського господарства та його членів тощо.

Запропоновано внести зміни до Закону України “Про фермерське господарство”, спрямовані на: визначення поняття та уточнення складу майна, що утворює складений капітал фермерського господарства; встановлення порядку визначення розміру часток членів фермерського господарства в його складеному капіталі; встановлення залежності чи незалежності кількості голосів, належних члену фермерського господарства від розміру його частки в складеному капіталі.

У законі доцільно визначити можливі моделі управління справами фермерського господарства, вибір однієї з яких здійснюється членами господарства, а також закріпити чіткий розподіл повноважень одноосібного керівника фермерським господарством і його колективного органу (загальних зборів членів господарства) у разі його створення та можливість делегування окремих з них одноосібному керівникові. Також доцільно встановити співвідношення відповідальності фермерського господарства і його членів за зобов'язаннями господарства і, насамкінець, порядок виділу майна члену фермерського господарства, який з нього вибув, та порядок передачі майна фермерського господарства його членам у разі ліквідації господарства.

Ці та інші питання, на думку авторів, крім Закону України “Про фермерське господарство”, могли б бути вирішені у новій редакції Типового договору про створення сімейного фермерського господарства.

Ключові слова: фермерство; фермерське господарство; корпоративні права; складений капітал; управління фермерським господарством; відповідальність фермерського господарства; євроінтеграція.

У сучасних умовах глобальної трансформації аграрного сектору фермерські господарства виступають не лише ключовими суб'єктами виробництва сільськогосподарської продукції, а й важливими носіями соціальної стійкості, екологічної відповідальності та продовольчої безпеки. Їх розвиток дедалі більше розглядається як пріоритетна складова аграрної політики як у державах Європейського Союзу, так і в Україні, яка перебуває на шляху імплементації норм і стандартів Спільної аграрної політики (далі – САП) ЄС.

Тенденції розвитку фермерських господарств у ЄС протягом останніх двох десятиліть демонструють стійку інституціоналізацію сімейного фермерства, інтеграцію екологічних цілей у господарську діяльність, а також поступове укрупнення виробничих одиниць. За даними Євростату, на 2020 р. у ЄС налічувалося приблизно 9,1 млн фермерських господарств, з яких 93 % становили сімейні ферми, що забезпечували більшість виробництва, зайнятості та управління сільськими територіями¹. Це на 37 % менше порівняно з 2005 р., коли їх налічувалося 14,4 млн². Упродовж 2010–2020 рр. ЄС втратив

¹ Agriculture statistics – family farming in the EU (Eurostat. October 2023) <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agriculture_statistics_-_family_farming_in_the_EU> (accessed 20.08.2025).

² EU farms: 5.3 million fewer in 2020 than in 2005 (Eurostat. 3 April 2023) <<https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230403-2>> (accessed 20.08.2025).

близько 3 млн господарств – з приблизно 12 млн до 9,1 млн (75,5 % залишилось станом на 2020 р.)³. У сімейних фермерських господарств ЄС 50 % або більше робочої сили забезпечується членами сім'ї⁴. Активно розвиваються юридично оформлені форми сімейного фермерства, зокрема у Франції (GAEC), Нідерландах (maatschap), Італії (società agricola), які поєднують принципи обмеженої відповідальності з доступом до програм підтримки. Серед ключових напрямів підтримки: екосхеми і заходи з адаптації до зміни клімату; підтримка молодих фермерів через інвестиційні гранти, пільгове кредитування, доступ до землі; кооперація і короткі ланцюги постачання; цифровізація та збір сталих даних господарств у межах мережі FSDN (Farm Sustainability Data Network) згідно з Регламентом (ЄС) № 2023/2674⁵. Отже, модель фермерського господарства в ЄС поступово еволюціонує від дрібної індивідуальної одиниці до високофункціональної, багатопрофільної, стійкої виробничої структури, тісно інтегрованої в соціальне та екологічне середовище.

Розвиток фермерських господарств в Україні має інший історичний та інституційний контекст, але останніми роками також демонструє позитивну динаміку. Із зареєстрованих в Україні станом на 1 січня 2024 р. 50 126 зареєстрованих фермерських господарств лише 19 665 (37 %) були статистично активні⁶. У 2022 р. їх кількість становила 48 860, а на початок 2020 р. – 46 929 господарств. Станом на 1 липня 2025 р. (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) було зареєстровано 50 915 фермерських господарств, тоді як на 1 квітня цього ж року їх кількість становила 50 880 господарств⁷. Хоча українські фермерські господарства в середньому більші (часто 50–100 га), тільки близько 40 % з них активно працюють. В ЄС активність сільськогосподарських господарств значно вища, а середній розмір набагато менший (~17 га). Основними тенденціями є: повільна, але стабільна юридична формалізація господарств (зростання частки господарств, зареєстрованих як юридичні особи); зростання інтересу до сімейного фермерства на рівні законодавчих ініціатив і державної підтримки (зокрема грантові програми Мінагрополітики з 2022 р.); поступове оновлення земельної політики, що, однак, усе ще ускладнює доступ дрібних фермерів до оренди або купівлі землі; низький

³ Emilia Herman, 'Changes and Challenges in EU Agricultural Holdings and Their Impact on Rural Development' [2025] 14(5) Land 1080 <https://doi.org/10.3390/land14051080>.

⁴ Agriculture statistics – family farming in the EU (n 1).

⁵ Regulation (EU) 2023/2674 of the European Parliament and of the Council of 22 November 2023 amending Council Regulation (EC) No 1217/2009 as regards conversion of the Farm Accountancy Data Network into a Farm Sustainability Data Network <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2674/oj>> (accessed 20.08.2025).

⁶ П. Матіяш, 'Фермерське господарство: що це, види, як назвати та зареєструвати' (11 вересня, 2024) <<https://weagro.ua/blog/fermerske-gospodarstvo-shho-ce-vidy-yak-nazvaty-ta-zareyestruvaty>> (дата звернення 20.08.2025).

⁷ Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання <https://ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2024/ks_opfg/arh_ks_opfg_24.htm> (дата звернення 20.08.2025).

рівень участі у кооперації, що обмежує доступ до ринків збуту, логістики, сертифікації та переробки; відсутність окремого правового статусу фермерського господарства як сімейної юридичної особи, на відміну від європейських моделей.

Зважаючи на стратегічний курс на європейську інтеграцію, гармонізація законодавства у сфері фермерства із нормативними актами ЄС, зокрема Регламентом (ЄС) № 2018/1091⁸, Регламентом (ЄС) № 2021/2115⁹ та Регламентом (ЄС) № 1305/2013¹⁰, стає необхідною передумовою для формування в Україні конкурентоспроможного аграрного сектору на засадах сталості, рівності доступу до ресурсів та правової визначеності.

У ст. 1 проекту Закону “Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об’єднань у перехідний період” (реєстр. № 6013)¹¹ фермерські господарства були включені до переліку підприємств, що, втім, свідчило не про визнання фермерського господарства одним із видів підприємств (за Господарським кодексом України (далі – ГК України) вони визначалися як “інші суб’єкти господарювання”), а про намагання розробників законопроекту позбутися такої організаційно-правової форми господарювання, як підприємство, звузивши коло організаційно-правових форм юридичних осіб до товариств і установ.

Законопроект № 6013 передбачав, що, як і всі підприємства, фермерські господарства протягом установленого строку мали бути або реорганізовані шляхом злиття з господарським товариством, приєднанням до господарського товариства, перетворення в господарське товариство) або ліквідовані. Це положення законопроекту викликало серйозний спротив з боку представників фермерських господарств і передусім громадської спілки “Всеукраїнський Конгрес Фермерів”, і, зрештою, у Законі України “Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об’єднань юридичних осіб”¹² місця йому не знайшлося.

⁸ Regulation (EU) 2018/1091 of the European Parliament and of the Council of 18 July 2018 on integrated farm statistics and repealing Regulations (EC) No 1166/2008 and (EU) No 1337/2011 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1091/oj>> (accessed 20.08.2025).

⁹ Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj/eng>> (accessed 20.08.2025).

¹⁰ Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1305/oj/eng>> (accessed 20.08.2025).

¹¹ Проект Закону про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об’єднань у перехідний період № 6013 від 09.09.2021 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/27618>> (дата звернення 20.08.2025).

¹² Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об’єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 р. № 4196-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>> (дата звернення 20.08.2025).

Очевидно, що певний вплив на рішення законодавця щодо збереження фермерських господарств справила і наявність Угоди між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу “Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні”¹³ та Угоди про фінансування заходу “Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні” (ENI/2020/042345)¹⁴, період виконання яких завершується у 2029 р.

Водночас питання щодо ліквідації / не ліквідації фермерських господарств, що постало в процесі обговорення законопроекту № 6013, стало поштовхом до більш ретельного дослідження правового статусу цієї унікальної, на нашу думку, форми підприємницької діяльності громадян, яка, маючи статус юридичної особи, відрізняється від інших організаційно-правових форм юридичних осіб – товариств та установ, передбачених Цивільним кодексом України (далі – ЦК України)¹⁵, та підприємств, передбачених Господарським кодексом України¹⁶, а також Законом України “Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об’єднань юридичних осіб”.

Метою цієї статті є дослідження проблем і перспектив удосконалення правового становища фермерських господарств у контексті євроінтеграційного поступу України, а також дослідженню проблем, що стосуються правової природи відносин, які складаються між членами фермерського господарства, порядку управління фермерським господарством, правового режиму його майна, майнової відповідальності тощо, а також розроблення пропозицій до чинного законодавства, спрямованих на усунення недоліків чинного Закону України “Про фермерське господарство” (далі – Закон про ФГ)¹⁷.

Незважаючи на те, що зазначені питання досліджувалися в працях М. Долинської, О. Нешик, М. Осипової, І. Похиленко, В. Уркевича та інших вітчизняних науковців, низка з них, як і раніше, або залишаються дискусійними, або взагалі не набули відповідного врегулювання в чинному законодавстві, передусім у Законі про ФГ, що породжує проблеми як у правозастосуванні в процесі діяльності фермерських господарств, так і в судовій практиці.

¹³ Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу “Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні” від 28 січня 2020 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-20#Text> (дата звернення 20.08.2025).

¹⁴ Угода про фінансування заходу “Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні” (ENI/2020/042-345) від 18 червня 2020 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_007-20#Text> (дата звернення 20.08.2025).

¹⁵ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 20.08.2025).

¹⁶ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV (втратив чинність на підставі Закону № 4196-IX від 09.01.2025) <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення 20.08.2025).

¹⁷ Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>> (дата звернення 20.08.2025).

Фермерські господарства є не лише однією з організаційно-правових форм господарювання чи однією з форм організації сільськогосподарського виробництва, а й важливою соціально-економічною інституцією, яка забезпечує продовольчу безпеку держави, розвиток сільських територій і збереження аграрного укладу життя. В українському правовому полі фермерське господарство визначено як форма підприємницької діяльності громадян України, які бажають виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку (ст. 1 Закону про ФГ).

Не можна недооцінювати соціально-економічного значення фермерських господарств для України. Фермерські господарства формують аграрний “середній клас” і є ключовою формою реалізації трудового потенціалу на територіях сіл та селищ. Саме фермерські господарства забезпечують гнучкість агровиробництва, адаптивність до змін кліматичних і ринкових умов, збереження локальної продовольчої безпеки та зайнятості у сільських громадах. На відміну від великотоварних агрохолдингів, фермерські господарства, як правило, “прив’язані до місця”, здійснюють довгострокову господарську діяльність, зберігають і розвивають інфраструктуру, надають послуги місцевому населенню. Їхнє функціонування сприяє децентралізації земельних і капіталових ресурсів, формуванню конкуренції на аграрному ринку, підтримці соціальної стабільності на селі.

Згідно з доповіддю Організації Об’єднаних Націй з питань сільського господарства і продовольства (FAO) саме сімейне фермерство є головним носієм стійких аграрних практик, традиційного знання, локальної ідентичності, і тому потребує особливого правового захисту та стимулювання¹⁸.

Досвід країн ЄС переконливо свідчить, що фермерські господарства – це не анахронізм, а цілеспрямовано підтримувана модель аграрної політики. У більшості країн ЄС сімейне фермерство домінує як за кількістю господарств, так і за часткою зайнятості в аграрному секторі. Правові системи Франції, Італії, Німеччини, Нідерландів та Польщі закріплюють особливі форми господарювання, орієнтовані на підтримку фермерської моделі.

Франція запровадила одну з найефективніших моделей юридичного оформлення сімейного фермерства через унікальну організаційно-правову форму фермерства (Groupement Agricole d’Exploitation en Commun – GAEC)¹⁹, яка існує з 1962 р. і уможливує кільком членам родини здійснювати господарську діяльність з обмеженою відповідальністю, зберігаючи при цьому статус “сімейного господарства” для отримання бюджетної підтримки. Відповідні положення закріплені у статті L.323-1 та інших Кодексу сільсько-

¹⁸ The State of Food and Agriculture 2020. Overcoming water challenges in agriculture. (FAO. 2020) <<https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6e2d2772-5976-4671-9e2a-0b2ad87cb646/content>> (accessed 20.08.2025).

¹⁹ Loi n°62-917 du 8 août 1962 relative aux groupements agricoles d’exploitation en commun <<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000684278>> (accessed 20.08.2025).

го господарства та рибальства Франції (Code rural et de la pêche maritime)²⁰. GAEC – це форма товариства, що дає змогу кільком членам родини або партнерам спільно вести господарську діяльність із повною прозорістю (принцип *transparence*). Такий підхід дає змогу кожному з учасників отримувати прямі дотації від держави та ЄС, як у випадку індивідуального господарства. Як результат, понад 25 % французьких господарств зареєстровано як GAEC чи EARL (Exploitations Agricoles à Responsabilité Limitée). Вони отримують пільги в податковому режимі, мають полегшений доступ до фінансування, можуть брати участь у програмі підтримки молодих фермерів. GAEC сприяє збереженню ферми в межах родини й передбачає гнучке включення спадкоємців до господарювання.

Італія впровадила модель “*Impresa familiare*” (сімейного бізнесу. – *Авт.*) і статус IAP (Imprenditore Agricolo Professionale). Законодавство Італії дозволяє сімейним фермерським господарствам набувати статусу *impresa familiare*, що оформлюється згідно зі ст. 230-bis Цивільного кодексу Італії (Codice civile)²¹. Така форма передбачає спільну участь членів родини у веденні підприємства з розподілом прибутку й правом вимагати винагороду за трудовий внесок. Окрім цього, особи, які відповідають критеріям *Imprenditore Agricolo Professionale* (IAP)²² (професійного сільськогосподарського підприємця. – *Авт.*), отримують доступ до податкових пільг за умови ≥ 50 % трудозатрат та ≥ 50 % доходу з аграрної діяльності, кредитних програм та дотацій. Фермери, які реєструють господарство як юридичну особу типу *società agricola* (зокрема, S.r.l. semplificata), отримують обмежену відповідальність, можливість розподілу майна між членами родини та поліпшену захищеність активів. Це дає змогу їм ефективніше брати участь у тендерах, агропрограмах та фінансових ініціативах ЄС.

Нідерланди застосовують спеціальний механізм податкового стимулювання спадкування аграрного бізнесу (Bedrijfsopvolgingsregeling), що дає змогу спадкоємцеві, який продовжує діяльність, не сплачувати податок на дарування чи спадщину за умов дотримання 5-річного терміну господарювання. Ця модель закріплена в Законах про податок на спадщину 1956 р. (Successiewet 1956, §§ 35c–q)²³. Фермерські господарства у Нідерландах часто створюються саме як юридичні партнерства: *maatschap* (просте партнерство) або VOF (повне партнерство)²⁴, які мають гнучку структуру та уможливають поступовий вступ спадкоємців до бізнесу. Законодавство країни стимулює передачу ферми в межах родини за допомогою податкової піль-

²⁰ Code rural et de la pêche maritime (France), Livre III, art. L.323-1 <<https://codes.droit.org/PDF/Code%20rural%20et%20de%20la%20p%C3%Aache%20maritime.pdf>> (accessed 20.08.2025).

²¹ Codice civile, art. 230-bis. Impresa familiare <<https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1942-03-16;262:2~art230bis!vig=>>> (accessed 20.08.2025).

²² Decreto Legislativo n. 99/2004 <<https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2004-03-29;99~art1>>> (accessed 20.08.2025).

²³ Successiewet 1956, §§35c–q. <<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002226/2025-01-01>> (accessed 20.08.2025).

²⁴ Burgerlijk Wetboek <<https://wetten.overheid.nl/BWBR0002656/2025-07-05>> (accessed 20.08.2025).

ги – *Bedrijfsopvolgingsregeling* (BOR), що передбачає звільнення до 100 % вартості підприємства від податку на спадщину чи дарування. Завдяки таким механізмам частка фермерських господарств, які передаються у спадок у межах родини, перевищує 65 %. Це дає змогу зберегти сталість юридичної особи та уникнути фрагментації земель.

Польща визнає фермерське господарство конституційною основою аграрного устрою (ст. 23 Конституції Республіки Польща²⁵), а Закон “Про формування аграрного устрою”²⁶ від 11 квітня 2003 р. передбачає обмеження придбання сільськогосподарських земель особами, які не є індивідуальними фермерами, забезпечуючи тим самим правовий захист і розвиток дрібного та середнього фермерства. Польське законодавство надає перевагу саме індивідуальному фермеру як основному суб’єкту аграрної політики. Закон “Про формування аграрного устрою” містить численні обмеження щодо купівлі землі нефермерами, зокрема обмежує купівлю > 1 га лише “індивідуальним фермером” і вводить п’ятирічний мораторій на відчуження. Правове оформлення фермерського господарства як юридичної особи залишається складним і недостатньо уніфікованим. Правова модель зберігає дрібне / середнє фермерство, але ускладнює трансформацію господарства у гнучку юридичну структуру з поділом прав та обов’язків між членами родини. Режим зберігає структуру “*gospodarstwo rodzinne*” ≤ 300га; соціальне страхування (KRUS) і пільгове оподаткування підтримують малий / середній масштаб.

Німеччина. Більшість німецьких фермерських господарств діють як індивідуальні підприємства (*Einzelunternehmen*), і хоча це забезпечує стабільність, така форма обмежує гнучкість у доступі до фінансування та у включенні інших членів родини або спадкоємців у юридичну структуру. Окремі федеральні землі застосовують *Höfeordnung* – спадкове право, яке дозволяє передавати ферму одному спадкоємцю без поділу майна, але цей механізм має обмежене застосування. Близько 69 % площі індивідуальних ферм припадає на господарства – “*Haupterwerb*”. Завдяки *Höfeordnung* частка “подрібнених” земель у регіонах її дії істотно нижча. *Höfeordnung* (з 1947 р. діє у Північних землях) забезпечує пріоритетну спадщину одному “*Hoferbe*” з фіксованою (зниженою) компенсацією іншим спадкоємцям, щоб зберегти цілісність і економічну життєздатність двору²⁷. Попри високий рівень правової визначеності, Німеччина має обмежену кількість інструментів для створення саме “сімейної” юридичної особи.

²⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. <<https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>> (accessed 20.08.2025).

²⁶ Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego, Dz.U. 2022 poz. 2569 <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030640592/U/D20030592Lj.pdf>> (accessed 20.08.2025).

²⁷ Landwirtschaftliche Betriebe. Rechtsformen und Betriebstypen <<https://bmel-statistik.de/landwirtschaft/landwirtschaftliche-betriebe/rechtsformen-und-betriebstypen>> (accessed 20.08.2025); Höfeordnung (HöfeO) <https://www.gesetze-im-internet.de/h_feo/BJNR700330947.html> (accessed 20.08.2025).

Якими ж є євроінтеграційні орієнтири України у сфері фермерства? В межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом²⁸ наша держава зобов'язалася поступово гармонізувати свою політику у сфері сільсько-го господарства із Спільною аграрною політикою ЄС (Common Agricultural Policy – CAP). Основними орієнтирами реформ має бути підтримка сталого сільського господарства, екологічних практик, підвищення продуктивності малих і середніх виробників. У Регламенті Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 2021/2115 від 2 грудня 2021 р. передбачено, що держави-члени повинні сприяти розвитку дрібних, середніх і сімейних господарств шляхом перерозподілу прямих платежів, спеціальних екологічних програм та підтримки молодих фермерів²⁹. Відповідно збереження фермерських господарств в Україні є не лише питанням економічної доцільності, а й імперативом виконання міжнародно-правових зобов'язань, інтеграції у європейський правовий простір, адаптації до принципів сталого сільського розвитку.

Таким чином, фермерські господарства є фундаментальним елементом аграрної економіки України, інструментом реалізації права громадян на підприємницьку ініціативу та засобом зміцнення сільських громад. Їх збереження та розвиток має забезпечуватись не лише декларативно, а й через системну правову, інституційну та фінансову підтримку, з орієнтацією на найкращі зразки європейської практики. Гармонізація національного законодавства із правовими механізмами Франції, Польщі, Нідерландів та Італії, з урахуванням потреб українського села, є ключем до формування конкурентоспроможного, справедливого та стійкого аграрного сектору України.

Звернімося до більш докладного аналізу нормативних актів Європейського Союзу, які регулюють фермерські господарства як форму господарювання та фермерську діяльність. Так, зокрема, Регламент (ЄС) № 2018/1091 Європейського Парламенту та Ради від 18 липня 2018 р. про інтегровану статистику фермерських господарств, яким скасовано Регламенти (ЄС) № 1166/2008 та № 1337/2011, закріплює визначення “фермерського господарства” (agricultural holding). Цей термін означає: ‘єдиний технічно й економічно структурований суб’єкт із єдиним управлінням, який здійснює економічну діяльність у сфері сільського господарства відповідно до Регламенту (ЄС) № 1893/2006, що належить до груп А.01.1–А.01.6 у межах економічної території Союзу, як основний або додатковий вид діяльності’³⁰. Цей підхід закладає правову основу для статистичного обліку фермерських господарств у всіх державах – членах ЄС. Заслуговує на увагу й Регламент (ЄС) № 2023/2674 Європейського Парламенту та Ради від 22 листопада 2023 р. про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1217/2009 щодо перетворен-

²⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 20.08.2025).

²⁹ Regulation (EU) 2021/2115 (n 9).

³⁰ Regulation (EU) 2018/1091 (n 8).

ня Мережі обліку фермерських рахунків (FADN) на мережу даних стійкості фермерських господарств (FSDN), яким оновлено термінологію та зміст для збору інформації на рівні фермерських господарств у трьох вимірах: економічному, екологічному та соціальному³¹. Серед іншого, передбачено захист персональних та агрегованих даних, упровадження цифрових рішень, принцип “зібрати дані одного разу – використовувати кілька разів”, що сприяє прозорості й зменшенню адміністративного тягаря³².

Регуляторним актом зі статистики та обліку фермерських господарств є Регламент (ЄС) № 1166/2008 Європейського Парламенту та Ради від 19 листопада 2008 р. про дослідження структури фермерських господарств та виробничі методи в сільському господарстві, який установив свого часу єдину методикку проведення переписів усіх господарств³³. Згідно з цим документом: статистичною одиницею вважається “фермерське господарство”, визначене як єдиний технічно та економічно організований суб’єкт з єдиним менеджментом; дані передаються електронною формою на рівні господарства, охоплюючи трудові, земельні, тваринницькі та агроекологічні показники; норматив дозволяє використовувати як переписи, так і вибіркові дослідження із звітністю від держав – членів до Євростату. Регуляцію аграрної політики забезпечують: Регламент (ЄС) № 2021/2115 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 р. про засади підтримки стратегічних планів держав-членів у межах Спільної аграрної політики (САП) на період 2023–2027 рр., який установлює: визнання фермерського господарства як основної базової одиниці підтримки; введення екологічних схем, підтримку молодих фермерів, доплати дрібним і середнім господарствам³⁴; Регламент (ЄС) № 1305/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 р. про заходи розвитку сільських територій (частини другої САП), який передбачає фінансування інвестицій, консалтингових послуг, підтримку малих фермерів, кооперації та інновацій, орієнтованих на фермерські господарства.

Загалом, наднаціональне регулювання фермерських господарств у праві ЄС формується у межах САП ЄС та охоплює комплекс нормативно-правових актів, спрямованих на організацію сільськогосподарської діяльності, забезпечення сталого розвитку сільських територій та підтримку фермерських господарств як ключових суб’єктів аграрного сектору. Основою наднаціональної рамки виступає САП ЄС, яка поєднує механізми: прямої

³¹ Regulation (EU) 2023/2674 (n 5).

³² V Paganizza, ‘Agriculture, measurement, sustainability: the paradigm of the farm sustainability data network’ <<https://www.foodforfuture.unipr.it/news-en/agriculture-measurement-sustainability-the-paradigm-of-the-farm-sustainability-data-network> (accessed 20.08.2025).

³³ Regulation (EC) No 1166/2008 of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on farm structure surveys and the survey on agricultural production methods and repealing Council Regulation (EEC) No 571/88 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/1166/oj/eng>> (accessed 20.08.2025).

³⁴ Kaley Hart, ‘Securing greater environmental and climate performance from EU agricultural funds’ (Institute for European Environmental Policy, February 2024) <<https://ieep.eu/wp-content/uploads/2024/02/Securing-greater-environmental-and-climate-performance-from-EU-agricultural-funds-IEEP-2024.pdf> (accessed 20.08.2025).

фінансової підтримки фермерів; регулювання ринку сільськогосподарської продукції; програм розвитку сільських територій та стимулювання екологічної сталості. Правову основу САП закріплено в Регламенті (ЄС) № 2021/2115 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 р., що встановлює правила підтримки стратегічних планів держав-членів у рамках САП, а також у Регламенті (ЄС) № 2021/2116, який регулює фінансування, управління та моніторинг САП.

Отже, можемо зробити висновок, що ЄС забезпечує уніфіковане визначення та облік сільськогосподарських господарств (фермерських господарств) як базових одиниць аграрного виробництва. Відповідно до Регламенту (ЄС) № 2018/1091 Європейського Парламенту та Ради від 18 липня 2018 р. про інтегровану статистику щодо сільського господарства “аграрне господарство” (agricultural holding) визначається як єдина одиниця, технічно та економічно організована, яка має єдине управління та здійснює сільськогосподарську діяльність як основну або додаткову. З 2023 р. збір даних здійснюється в рамках Farm Sustainability Data Network (FSDN) відповідно до Регламенту (ЄС) № 2023/2674 Європейського Парламенту та Ради від 22 листопада 2023 р., що забезпечує прозорість і моніторинг сталості фермерських господарств. Створена та діє система підтримки фермерських господарств, інтегрована в механізми екологічної та соціальної відповідальності. Європейське законодавство пов’язує отримання фінансової підтримки з дотриманням принципів сталого розвитку, охорони довкілля та добробуту сільських громад (так звані екосхеми та умови крос-відповідності – cross-compliance), що прямо закріплено у Регламенті (ЄС) № 2021/2115. Фермерські господарства визнаються не лише виробничими одиницями, а й носіями публічно значущих функцій, пов’язаних зі збереженням ландшафтів, біорізноманіття та продовольчої безпеки. Наднаціональна рамка ЄС формує комплексну систему прав та обов’язків фермерських господарств, що включає: право на отримання прямої фінансової підтримки та субсидій; обов’язок дотримання екологічних стандартів і прозорої звітності; інституційне стимулювання кооперації та інтеграції у продовольчі ланцюги; облік і контроль діяльності на основі єдиної статистичної та фінансової системи ЄС. Наднаціональна правова рамка ЄС щодо фермерських господарств ґрунтується на поєднанні фінансово-економічної підтримки, екологічних вимог і правової уніфікації обліку і звітності фермерських господарств, що формує сталий, конкурентоспроможний та соціально орієнтований аграрний сектор. Для України адаптація цієї моделі означає необхідність комплексної модернізації статусу фермерських господарств як базових суб’єктів аграрного виробництва, інтеграції їх у систему державної підтримки та гармонізації екологічних і звітних стандартів із правом ЄС.

Першочерговими напрямами модернізації вітчизняного законодавства щодо фермерських господарств, вважаємо, можуть бути: 1) *уніфікація тер-*

мінології, – доцільно імплементувати чіткі визначення фермерського господарства, що відповідають стандартам Регламентів (ЄС) № 2018/1091 та 2023/2674 як структурного суб'єкта з єдиним управлінням і взаємовідносинами повного економічного циклу; 2) *ведення статистичного обліку*, – схожа до механізму Регламенту № 1166/2008 національна система обліку господарств, із обов'язковим збором даних, електронним звітуванням, допоможе моніторити і готувати аналітичні довідники для наукових та управлінських цілей; 3) *інтеграція екологічних і технологічних механізмів підтримки*, – реалізація “екосхем”, інструментів для молодих фермерів, цифрових технологій, адаптованих з Регламентів № 2021/2115 і № 1305/2013, забезпечить відповідність критеріям САП і підвищить інвестиційну привабливість; 4) *захист даних і оптимізація адміністрування*. Упровадження принципу “зібрати раз – використовувати багаторазово”, цифрових інструментів, захисту персональних і агрегованих даних (за прикладом Регламенту № 2023/2674), зменшить бюрократичне навантаження й підвищить прозорість. Європейська нормативно-правова система формує комплексну модель регулювання фермерських господарств на засадах структурної однорідності, статистичної уніфікації, екологічності, стійкого розвитку та цифровізації, що дає змогу поєднувати соціальні, економічні й екологічні цілі. Українське законодавство, спираючись на ці європейські стандарти, має змогу перейти до ефективнішої моделі регулювання фермерства, яка б відповідала євроінтеграційним зобов'язанням, сприяла модернізації аграрного сектору та посилювала сталий розвиток сільських територій.

Поряд з цим до найбільш значущих, на нашу думку, проблем функціонування фермерських господарств в Україні можна віднести такі: 1) *правова фрагментарність, нечіткість правового статусу*, – Закон про ФГ не забезпечує повної уніфікації статусу фермерського господарства як юридичної особи, оскільки не передбачено спеціальні норми про спадкування, порядок виходу / входу членів, поділ часток, правонаступництво. Недостатньо розмежовані поняття “сімейне фермерське господарство”, “фермерське господарство без статусу юридичної особи”, “суб'єкт малого підприємництва” тощо. Як наслідок, правова невизначеність ускладнює реєстрацію, доступ до грантів і податкових пільг, породжує ризики у спадкових і договірних відносинах; 2) *доступ до землі та проблеми з ринком*, – для реєстрації фермерського господарства вимагається наявність земельної ділянки у власності або постійному користуванні, що обмежує молодих фермерів і нових учасників ринку. Земельний ринок залишається фрагментованим, зі слабкою аналітикою, відсутністю пріоритетного доступу фермерів до придбання державних земель. Через це стримується розвиток фермерського господарства як організаційно-правової форми господарювання, особливо в регіонах з високою концентрацією земель у корпоративному секторі; 3) *недостатня економічна підтримка малих і середніх фермерів*. Хоча в Україні з 1992 р. діє

Український державний фонд підтримки фермерських господарств, покликаний регулювати та сприяти ефективному веденню економічної діяльності, зокрема, шляхом надання фінансової підтримки фермерам на поворотній та безповоротній основі, і діють програми такої підтримки (гранти на гектар, компенсація за насіння, тваринництво тощо), реалізація цих програм нерівномірна, з низьким рівнем довіри та обмеженим охопленням. Відсутні спеціальні податкові режими для фермерських господарств-юридичних осіб, які б стимулювали реєстрацію та вихід з тіні. Як наслідок – домінування великих агрохолдингів у державному фінансуванні, відсутність “середнього класу” фермерства, низька частка сімейних господарств серед одержувачів дотацій; 4) *відсутність законодавчого механізму спадкоємності*. Закон не містить положень щодо передачі господарства одному спадкоємцю з компенсаційним механізмом, як це, зокрема, передбачено у німецькій *Höfeordnung* або нідерландському *BOR*. Відсутній фіскальний стимул (податкова знижка або звільнення від оподаткування) для спадкоємця, який продовжує господарську діяльність. У результаті – фрагментація активів, судові спори між спадкоємцями, втрата економічної цілісності фермерських господарств; 5) *обмежена інтеграція у виробничо-збутові ланцюги*: брак кооперативів або ефективних партнерств між фермерськими господарствами та переробними / логістичними структурами, висока залежність від посередників, низький рівень доданої вартості продукції, слабка позиція фермерських господарств на ринку. А відтак низька рентабельність, втрата ринку збуту, відтік молоді з сільських територій.

Недоліки і прогалини чинного Закону про ФГ стимулюють наукові пошуки та напрацювання пропозицій щодо його вдосконалення, що набуло особливої актуальності в контексті євроінтеграції: чітко не визначено процедури документального оформлення вступу або виходу членів у фермерському господарстві, не встановлено механізмів передачі часток, що створює законодавчі “білі плями”; посада та повноваження голови фермерського господарства визначаються статутом, але відсутнє законодавче регулювання механізмів передачі прав управління або обмежень щодо віку/спадковості; для реєстрації фермерського господарства обов’язкова наявність права на землю в засновника, що ускладнює доступ тим, хто має ресурси, але використовує орендовану землю, наприклад; хоча фермерське господарство й має статус юридичної особи, у частині оподаткування до нього застосовуються стандартні норми, без спеціальних пільг з огляду на організаційно-правову форму чи розмір підприємства; хоча чітко визначено, що член господарства не може одночасно бути найманим працівником, закон не встановлює мінімальні гарантії для членів щодо винагороди або соціального захисту, залишаючи це на рівні статуту, тобто локально-правового регулювання; не передбачено норм про передачу прав наступникам чи спадкоємцям, а також механізму спадкового збереження цілісності господарства, що створює

прогалини й перешкоди для довгострокового існування фермерського господарства тощо.

Закон про ФГ забезпечує базову рамку для створення фермерських господарств як юридичних осіб з соціальними гарантіями для членів, однак, у порівнянні з найкращими європейськими практиками, йому бракує щонайменше норм щодо спадкоємності, членства, податкової підтримки та тонкої регуляції управління. Для модернізації потрібно інтегрувати ці елементи, спрямовані на довгострокову стійкість і професійність фермерських господарств.

Окремі питання щодо правового становища фермерського господарства постали перед Великою Палатою Верховного Суду при розгляді справи № 904/1615/22³⁵, і чи не найголовніше з них – чи виникають у засновників фермерського господарства, яке зареєстроване як юридична особа, корпоративні права?

Як уже зазначалося, Закон про ФГ визначає на сьогодні фермерське господарство як *форму підприємницької діяльності громадян*, не зазначаючи його організаційно-правової форми у разі створення фермерського господарства як юридичної особи.

Звернення до назви і змісту ст. 96¹ ЦК України, в якій йдеться про права учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичних осіб (корпоративні права), доходимо висновків про те, що:

- по-перше, корпоративні права – це права *учасників (засновників, акціонерів, пайовиків)*, тоді як Закон про ФГ оперує терміном “члени”. Отже, виходячи з суб’єктного складу власників (володільців) корпоративних прав, члени фермерського господарства не можуть їх мати;
- по-друге, корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на частку (акцію, пай або інший об’єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) у *статутному капіталі* юридичної особи. Головна особливість правового режиму статутного капіталу, як впливає з ст. 140 ЦК України (щодо товариств з обмеженою відповідальністю) та ст. 152 ЦК України (щодо акціонерних товариств), полягає в поділі його на частки.

Закон про ФГ не передбачає створення статутного капіталу фермерського господарства. Натомість у ньому утворюється складений капітал, поняття та правовий режим якого в чинному законодавстві України належним чином не врегульовано.

Закон про ФГ прямо не передбачає обов’язкового поділу складеного капіталу на частки, хоча опосередковано можна дійти висновку про те, що такий поділ існує. Наприклад, ч. 6 ст. 20 Закону про ФГ передбачає, що член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермер-

³⁵ Див: Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 26 березня 2025 р. у справі № 904/1615/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/126211736>> (дата звернення 20.08.2025).

ського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом фермерського господарства.

Водночас це не може слугувати підставою для ототожнення понять “статутний капітал” і “складений капітал”.

Відмінність між цими поняттями полягає в тому, що за українським законодавством статутний капітал утворюється в державному комерційному підприємстві (ч. 3 ст. 74 ГК України), комунальному унітарному підприємстві (ч. 4 ст. 78 ГК України), товаристві з обмеженою / додатковою відповідальністю (ч. 1 ст. 140, ч. 1 ст. 141 ЦК України) та в акціонерному товаристві (ч. 1 ст. 152 ЦК України), а складений – у повному (ч. 2 ст. 120 ЦК України) та командитному (ч. 2 ст. 134 ЦК України) товариствах.

Отже, поняття “статутний капітал” і “складений капітал” не є тотожними. Створення в фермерському господарстві одночасно і статутного, і складеного капіталу неможливе, оскільки перший з них узагалі у фермерському господарстві не створюється.

Що стосується створюваного в фермерському господарстві складеного капіталу, то це, на нашу думку, скоріше “квазі-складений капітал”, оскільки його фіксація в установчому документі фермерського господарства не відповідає вимогам щодо зазначення часток, як цього вимагає ЦК України щодо повних та командитних товариств.

Вживання в ст. 24 і деяких інших статтях Закону України “Про господарські товариства”³⁶ (втратив чинність, зокрема, щодо акціонерних товариств) конструкції “статутний (складений) капітал” стосовно акціонерного товариства було на той час грубою помилкою, яка і на сьогодні може певним чином впливати на правозастосування.

Варто підкреслити, що стосовно повного товариства ч. 2 ст. 120 ЦК України, а стосовно командитного – ч. 2 ст. 134 ЦК України вимагають зазначати в засновницькому договорі відомості щодо розміру та складу складеного капіталу товариства, розмір і порядок зміни часток кожного з учасників (у командитному товаристві – повних учасників) у складеному капіталі. Вважаємо, що такі норми доцільно включити і до Закону про ФГ, але в оновленому ЦК України передбачити норми щодо чіткого розмежування статутного і складеного капіталу, як складових майна господарського товариства. Таке розмежування могло б бути взяте за основу і при визначенні поняття складеного капіталу у фермерському господарстві.

Певним підтвердженням тісного зв'язку корпоративних прав зі статутним капіталом є положення абз. 5 ст. 3 Закону України “Про управління об'єктами державної власності”³⁷, яке серед об'єктів управління державної

³⁶ Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>> (дата звернення 20.08.2025).

³⁷ Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. № 185-V <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>> (дата звернення 20.08.2025).

власності називає *корпоративні права*, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій (далі – корпоративні права держави);

– по-третє, наявність в учасника – юридичної особи корпоративних прав передбачає, зокрема, її участь в управлінні справами цієї юридичної особи. В Законі про ФГ відсутні будь-які норми, які б регулювали участь членів фермерського господарства в управлінні ним. Водночас в установчому документі фермерського господарства зазначаються, зокрема, органи управління, порядок прийняття ними рішень (ч. 4 ст. 1 Закону про ФГ).

Відтак, як кожен окремо, так і в своїй сукупності, зроблені тут висновки свідчать про те, що стверджувати про виникнення і наявність у членів фермерського господарства, зареєстрованого як юридична особа, корпоративних прав, на нашу думку, немає жодних підстав. Тому помилковими видаються висновки, викладені у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 7 жовтня 2021 р. у справі № 922/3059/16³⁸ про те що: 1) створене шляхом об'єднання трудової участі членів сім'ї з метою отримання прибутку та зареєстроване як юридична особа фермерське господарство, в якому наявний статутний (складений) капітал поділений на частки, відповідає визначеним ч. 5 ст. 63 ГК України ознакам корпоративного підприємства (п. 84 постанови); 2) наявність статутного (складеного) капіталу фермерського господарства дає певний обсяг корпоративних прав особі, частка якої визначається у статутному фонді (п. 85 постанови); 3) у членів фермерського господарства, які передали до статутного (складеного) капіталу майно, виникають корпоративні права, пов'язані з наявністю їх частки у статутному (складеному) капіталі господарства (п. 86 постанови).

Вважаємо, що такі висновки стали наслідком безпідставного ототожнення фермерського господарства з корпоративним підприємством.

Водночас причиною такого ототожнення є невизначеність у законодавстві змісту поняття “складений капітал”, порядку його формування (зокрема, обов'язковості поділу на частки), співвідношення розміру частки з кількістю голосів при голосуванні тощо.

Втім, одна з відмінностей статутного капіталу від складеного полягає в тому, що до складу останнього, який, по суті, ототожнюється з майном фермерського господарства, можуть входити, крім майна та майнових прав, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу, також продукція, вироблена господарством у результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, тоді як статутний капітал товариства формується за рахунок вкладів, внесених учасниками товариства. Іншими словами: якщо стосовно статутних господарських товариств законодавство розрізняє поняття статутного капіталу і власного капіталу товариства, то у фермерсько-

³⁸ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 7 жовтня 2021 р. у справі № 922/3059/16 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/102735520>> (дата звернення 20.08.2025).

му господарстві складений капітал – це об'єднання і вкладів його членів, і іншого, належного фермерському господарству майна, набутого в результаті господарської діяльності (того, що для статутних господарських товариств є власним капіталом).

У зв'язку з цим ще одне питання, яке потребує більш чіткого законодавчого вирішення, ніж це зроблено в Законі про ФГ, – це питання щодо порядку управління фермерським господарством. Це питання вирішується набагато простіше, якщо йдеться про фермерське господарство, зареєстроване як фізична особа – підприємець; правове регулювання відносин щодо управління фермерським господарством як юридичною особою зводиться до того, що згідно з ч. 4 ст. 1 Закону про ФГ в установчому документі зазначаються, зокрема, органи управління і порядок прийняття ними рішень.

Як впливає з п. 2 розділу II Типової форми договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства³⁹, яку, зважаючи на ступінь обов'язковості її умов, можна вважати, скоріше, примірною формою, аніж типовою, питання щодо порядку прийняття рішень і координації діяльності членів господарства віддано на вирішення самих членів фермерського господарства.

З урахуванням цього вбачається за можливе використання двох моделей прийняття рішень: а) голосування залежно від розміру частки в складеному капіталі (за прикладом товариств з обмеженою / додатковою відповідальністю та акціонерних товариств): одна частка – один голос, або б) голосування незалежно від розміру частки в складеному капіталі (за прикладом кооперативу): кожен член фермерського господарства має один голос. Яку модель обрати – справа членів господарства, хоча другий варіант, враховуючи трудову участь членів фермерського господарства в його діяльності і родинний характер зв'язків між ними, видається привабливішим.

З визначенням правового режиму майна фермерського господарства доволі тісно пов'язане питання щодо відповідальності фермерського господарства за невиконання чи неналежне виконання умов укладених ним господарських договорів.

За загальним правилом (ч. 3 ст. 96 ЦК України) учасник юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника, крім випадків, установлених установчими документами та законом.

Відповідними законами такі випадки встановлені, зокрема, щодо додаткової відповідальності учасників товариства з додатковою відповідальністю, повної відповідальності учасників повного товариства та повних учасників командитного товариства.

³⁹ Типова форма договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства: затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 5 квітня 2019 р. № 177 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-19#n14>> (дата звернення 20.08.2025).

Певні особливості встановлені законом для членів кооперативу. Так, згідно з ч. 2 ст. 27 Закону України “Про кооперацію”⁴⁰ члени кооперативу відповідають за зобов’язаннями кооперативу в межах внесеного ними паю, якщо інше не передбачено статутом кооперативу або законом. Водночас кооператив не несе відповідальності за зобов’язаннями своїх членів (ч. 3 ст. 27).

Частиною 4 ст. 9 Закону України “Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об’єднань юридичних осіб” встановлено, що об’єднання юридичних осіб не відповідає за зобов’язаннями його учасників, а юридичні особи-учасники не відповідають за зобов’язаннями об’єднання, якщо інше не передбачено установчим документом об’єднання.

Наприклад, абз. 14 ч. 2 ст. 33 Закону України “Про кооперацію” встановлює, що статут кооперативного об’єднання повинен містити положення про майнову відповідальність кооперативного об’єднання та його членів.

Оскільки Закон про ФГ не містить жодних винятків із загального правила, встановленого ч. 3 ст. 96 ЦК України, то фермерське господарство – юридична особа згідно з ч. 1 ст. 96 ЦК України самостійно відповідає за своїми зобов’язаннями, причому відповідає усім належним йому майном (складеним капіталом), до складу якого можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством у результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу (ст. 19 Закону про ФГ).

Питання ж щодо відповідальності членів фермерського господарства за зобов’язаннями господарства в чинному законодавстві не вирішено.

Висновки. Фермерські господарства України потенційно відповідають моделі сімейного фермерства, яку підтримує ЄС у межах спільної аграрної політики. Проте їхній розвиток стримують: правова нечіткість, відсутність фіскальних стимулів, обмеження в доступі до землі та слабка інфраструктура кооперації. Гармонізація українського законодавства із найкращими європейськими зразками (Франція, Нідерланди, Італія, Польща) є, на нашу думку, ключем до створення конкурентоспроможного фермерського класу в Україні в умовах євроінтеграції.

Вважаємо, що передусім назріла потреба нормативного закріплення нового визначення поняття “фермерське господарство”, адаптованого до стандартів і практики ЄС, з урахуванням положень Регламентів ЄС та національного контексту України: “*Фермерське господарство – це структурно та*

⁴⁰ Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text>> (дата звернення 20.08.2025).

організаційно відокремлений суб'єкт господарювання, утворений фізичною особою або кількома фізичними особами – громадянами України, які є членами однієї сім'ї або родичами, або об'єднані на підставі спільної трудової діяльності, що провадить сільськогосподарську діяльність як основний або додатковий вид підприємницької діяльності, здійснює управління та організацію виробництва на власний розсуд, самостійно несе ризики та відповідальність за результати господарювання, має у володінні або користуванні земельні ділянки, трудові ресурси та засоби виробництва”. Пропоноване визначення, на нашу думку, відповідає сукупності таких ознак: 1) *єдність управління* – господарство функціонує як цілісна організаційно-господарська одиниця з єдиною системою прийняття рішень щодо виробництва, управління активами, збуту продукції, фінансів і трудових ресурсів; 2) *єдність місця господарювання* – виробнича діяльність фермерського господарства здійснюється у межах визначеної територіальної одиниці, що належить до юрисдикції України, у межах якої здійснюється основна частина сільськогосподарського виробництва; 3) *провадження господарської діяльності у сфері сільського господарства* – основною або додатковою метою є виробництво, переробка, зберігання, транспортування та реалізація сільськогосподарської продукції, включно з рослинництвом, тваринництвом, бджільництвом, рибництвом, аквакультурою, а також діяльність, пов'язана з агротуризмом, виробництвом енергії з біомаси, екологічними послугами; 4) *власність або користування землею* – фермерське господарство володіє або користується (на підставі договору оренди, суборенди, емфітевзису чи іншого законного титулу) земельними ділянками сільськогосподарського призначення, придатними для ведення виробництва; 5) *самостійність у прийнятті рішень і відповідальність за ризики* – господарство самостійно організовує виробничу, фінансову, інвестиційну діяльність, несе ризики збитків, володіє майном на праві власності або користування, виступає стороною у правочинах; 6) *може бути юридичною або фізичною особою* – фермерське господарство може бути зареєстроване як юридична особа або діяти без створення юридичної особи (у випадку, коли його створює фізична особа-підприємець), за умови відповідності критеріям, викладеним у цьому визначенні. Таке визначення відповідає: ст. 2 Регламенту (ЄС) № 2018/1091 від 18 липня 2018 р., згідно з якою *‘Сільськогосподарське господарство (фермерське господарство) означає єдину одиницю, як у технічному, так і в економічному розумінні, яка має єдине управління та здійснює сільськогосподарську діяльність як основний або другорядний вид діяльності’*⁴¹; Регламенту (ЄС) № 2023/2674 щодо сталого обліку фермерських господарств (Farm Sustainability Data Network), який визнає фермерське господарство як *‘економічно обґрунтовану одиницю, що діє у сфері сільського господарства, забезпечуючи основні аграрні функції,*

⁴¹ Regulation (EU) 2018/1091 (n 8).

з дотриманням принципів стійкості⁴²; ст. 1 чинного Закону України “Про фермерське господарство”, з уточненнями відповідно до положень законодавства ЄС, зокрема, щодо структурної єдності, мультифункціональності фермерства та визнання родинного характеру. Це визначення є придатним для використання його з метою удосконалення вітчизняного законодавства, адаптації його до стандартів ЄС.

Проведений у цій статті аналіз європейського досвіду організації та функціонування фермерських господарств свідчить про наявність спільних тенденцій і правових моделей, що можуть слугувати орієнтиром для подальшої гармонізації українського законодавства в контексті євроінтеграції: 1) *домінування сімейної моделі фермерських господарств*. У країнах ЄС переважають сімейні ферми, що є базовою одиницею сільськогосподарського виробництва, поєднують виробничу діяльність із соціальною функцією збереження сільських територій; 2) *поєднання індивідуального та корпоративного статусу*. Європейська практика демонструє тенденцію до інституційної формалізації фермерських господарств, коли сімейна ферма зберігає характер індивідуального сімейного володіння, але водночас має правосуб’єктність юридичної особи для участі в програмах підтримки, укладення договорів, доступу до фінансування та субсидій; 3) *активна державна підтримка і правове стимулювання сталого розвитку*. Ключовою тенденцією є цілеспрямоване стимулювання фермерів через фінансові та податкові інструменти в поєднанні з вимогами щодо сталого землекористування та охорони довкілля; 4) *інституційне сприяння кооперації та інтеграції на ринок*. Відзначається високий рівень кооперації фермерських господарств через створення спілок, кооперативів, асоціацій, а також інтеграцію в агропродовольчі ланцюги; 5) *дотримання єдиних стандартів обліку та прозорості діяльності*. ЄС упроваджує єдину систему збору статистики та фінансової звітності фермерських господарств – Farm Sustainability Data Network (FSDN), яка передбачена Регламентом (ЄС) № 2023/2674. Цей підхід забезпечує прозорість, підзвітність і контроль за ефективністю державної підтримки, а також слугує основою для планування аграрної політики. Досвід провідних країн Європейського Союзу засвідчує, що правове забезпечення фермерських господарств як сімейних юридичних осіб із можливістю кооперації, доступом до державної підтримки та стимулюванням сталого розвитку є ключовою умовою конкурентоспроможності аграрного сектору. Для України адаптація цих моделей передбачає: закріплення спеціальної організаційно-правової форми сімейного фермерського господарства; впровадження механізмів фінансової та податкової підтримки, прив’язаних до екологічних стандартів; розвиток системи кооперації та ринкової інтеграції фермерів; гармонізацію обліку і статистики фермерських господарств з FSDN і вимогами САП ЄС. Ці підходи відповідають стратегічному курсу на

⁴² Regulation (EU) 2023/2674 (n 5).

європейську інтеграцію України та формування сталого конкурентоспроможного аграрного сектору.

Наше дослідження правового становища фермерського господарства в Україні також виявило низку проблем, пов'язаних з неврегульованістю в Законі про ФГ низки відносин, що стосуються, зокрема, порядку управління фермерським господарством, правового режиму його майна, майнової відповідальності фермерського господарства за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань перед контрагентами і пов'язаний з нею ризик тощо.

Зазначені прогалини в законодавстві породжують проблеми не лише в правозастосуванні учасниками господарських аграрних відносин, а й у судовій практиці при розгляді справ за участю фермерських господарств, а тому потребують заповнення шляхом внесення відповідних змін до Закону про ФГ.

Зокрема, йдеться про:

- визначення поняття та уточнення складу майна, що утворює складений капітал фермерського господарства;
- встановлення порядку визначення розміру часток членів фермерського господарства в його складеному капіталі;
- встановлення залежності / незалежності кількості голосів, належних члену фермерського господарства від розміру його частки в складеному капіталі;
- можливі моделі управління справами фермерського господарства, вибір однієї з яких здійснюється членами господарства;
- чіткий розподіл повноважень одноосібного керівника фермерським господарством і його колективного органу (загальних зборів членів господарства) у разі його створення та можливість делегування окремих з них одноосібному керівникові;
- співвідношення відповідальності фермерського господарства і його членів за зобов'язаннями господарства;
- порядок виділу майна члену фермерського господарства, який з нього вибув;
- порядок передачі майна фермерського господарства його членам у разі ліквідації господарства.

Ці та інші питання, крім Закону про ФГ, могли б бути вирішені у новій редакції Типового договору про створення сімейного фермерського господарства.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Herman E, 'Changes and Challenges in EU Agricultural Holdings and Their Impact on Rural Development' [2025] 14(5) Land 1080 <https://doi.org/10.3390/land14051080>.

Websites

2. Hart K, 'Securing greater environmental and climate performance from EU agricultural funds' (Institute for European Environmental Policy, February 2024) <<https://ieep.eu/wp-content/uploads/2024/02/Securing-greater-environmental-and-climate-performance-from-EU-agricultural-funds-IEEP-2024.pdf>> (accessed 20.08.2025).
3. Landwirtschaftliche Betriebe. Rechtsformen und Betriebstypen <<https://bmel-statistik.de/landwirtschaft/landwirtschaftliche-betriebe/rechtsformen-und-betriebstypen>> (accessed 20.08.2025).
4. Paganizza V, 'Agriculture, measurement, sustainability: the paradigm of the farm sustainability data network' <<https://www.foodforfuture.unipr.it/news-en/agriculture-measurement-sustainability-the-paradigm-of-the-farm-sustainability-data-network>> (accessed 20.08.2025).
5. The State of Food and Agriculture 2020. Overcoming water challenges in agriculture. (FAO. 2020) <<https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6e2d2772-5976-4671-9e2a-0b2ad87cb646/content>> (accessed 20.08.2025).
6. Matiiash P, 'Fermerske gospodarstvo: shcho tse, vydy, yak nazvaty ta zareiestruvaty' (11 veresnia, 2024) <<https://weagro.ua/blog/fermerske-gospodarstvo-shho-tse-vydy-yak-nazvaty-ta-zareiestruvaty>> (accessed 20.08.2025) (in Ukrainian).

Viktorii Rieznikova
Valentyn Shcherbyna

THE LEGAL STATUS OF FARM ENTERPRISES:
CHALLENGES AND PROSPECTS IN THE CONTEXT
OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION PROGRESS

ABSTRACT. The article examines the problems and prospects of improving the legal status of farm enterprises in the context of Ukraine's progress toward European integration. The experience of EU Member States (Germany, France, Poland, Italy, and the Netherlands) concerning the legal regulation of farm enterprises' activities is studied. Proposals are formulated for improving domestic legislation and adapting it to EU standards. An author's definition of the concept of a farm enterprise is proposed, adapted to EU standards and practice, taking into account the provisions of EU Regulations and the national context of Ukraine. The article reveals the specific features and development trends of the supranational regulation of farm enterprises in EU law, which is formed within the framework of the Common Agricultural Policy of the European Union (CAP) and encompasses a complex of legal acts aimed at the organization of agricultural activity, the ensuring of sustainable rural development, and the support of farm enterprises as key actors of the agricultural sector.

The article discloses the essence, content, and possible ways of resolving the issues related to the legal nature of relations arising between the members of a farm enterprise, the procedure of governance of the farm enterprise, the legal regime of its property, property liability, and other related issues. Proposals are developed regarding amendments to the current legislation aimed at eliminating the shortcomings of the Law of Ukraine "On Farm Enterprise".

Particular attention is paid to the study of the legal status of farm enterprises in Ukraine as a unique form of entrepreneurial activity of citizens, which, having the status of a legal entity, differs from other organizational and legal forms of legal entities provided for by the Civil Code of Ukraine

Вікторія Резнікова, Валентин Щербина

and other legislative acts. The issues concerning the legal nature of relations among the members of a farm enterprise, the procedure of governance, the legal regime of its property, and the property liability of the farm enterprise and its members are considered.

It is proposed to amend the Law of Ukraine “On Farm Enterprise” in order to: define the concept and clarify the composition of property forming the composite capital of the farm enterprise; establish the procedure for determining the size of the shares of the members of the farm enterprise in its composite capital; and establish whether the number of votes belonging to a member of the farm enterprise depends on the size of that member’s share in the composite capital or is independent of it.

In the mentioned law, it is advisable to define possible models of managing the affairs of the farm enterprise, with the choice of a specific model being made by the members of the enterprise. It is also advisable to enshrine a clear distribution of powers between the sole executive head of the farm enterprise and its collective body (the general meeting of members), if such a body is created, as well as the possibility of delegating certain powers to the sole executive. It is also advisable to establish the correlation between the liability of the farm enterprise and the liability of its members for the obligations of the enterprise, and, finally, the procedure for the allocation of property to a member who leaves the farm enterprise and the procedure for the transfer of the farm enterprise’s property to its members in the event of liquidation of the enterprise.

According to the authors, these and other issues, in addition to the Law of Ukraine “On Farm Enterprise”, could also be addressed in a new version of the Model Agreement on the Establishment of a Family Farm Enterprise.

KEYWORDS: farming; farm enterprise; corporate rights; composite capital; governance of a farm enterprise; liability of a farm enterprise; European integration.